

Ukraińcy w II Rzeczpospolitej byli przeznaczeni przez Polaków na
wyniszczenie

Українці в II Річпосполитій були призначені поляками на загибель

Rozmowa z Jewhenem Stachiwem, działaczem podziemia ukraińskiego w okresie II wojny
światowej

**Розмова з Євгеном Стахівом, учасником українського підпілля в роки II світової
війни**

– Пане Євгене, складається так, що ви маєте 90 років, і майже всі вони – це також історія Ваших стосунків з поляками. Змінювалися історичні обставини, а з ними, мабуть, відбувалася трансформація Ваших поглядів. Читаючи книжку споминів «Кріль тюрми, підпілля й кордони», яку Ви видали в 1995 р., я відзначив, що полякам, відвічним сусідам – і політичним ворогам або партнерам – українців та їх політичних і національних змагань, присвячено в ній напрочуд мало місця. Ваша розповідь про Польщу та поляків закінчується часом, коли Ви наприкінці грудня 1938 р. покинули Перемишль та пішли на Закарпаття воювати за Карпатську Україну. Потім є довга перерва, появляються окремі прізвища в повоєнний час, але польське питання як таке в цих споминах узагалі не існує. Тимчасом, як на мене, «польська розповідь» надто важлива, щоб її не доповнити. Усе почалося в Перемишлі, який в 1918 р., якраз коли Ви народилися, став одним з міст II Річпосполитої.

– Мої наймолодші роки минули в сильній антипольській атмосфері, яка панувала в середовищі українських політичних та військових емігрантів з Галичини та Української галицької армії після краху боротьби за Західно-Українську Народну Республіку. Антипольська атмосфера панувала серед людей, які воювали з поляками на свою батьківщину зі зброєю в руках від 1 листопада 1918 р. до 1919 р., програли, перейшли Збруч та знайшлися на території Чехословаччини, скиталися по різних

таборах, нарешті в 1921–1926 рр. опинилися у Йозефові. Знайшовся там також мій батько, який був вояком УГА, мати, мої сестри та брати.

Йозефів (Josefov) – це містечко в північній Чехії, а в ньому величезна, стара австрійська твердиня Йозефштад. Цісар Йосиф вибудував її проти Німеччини тоді, коли Німеччина й Австрія ворогували. У твердині в дерев'яних бараках австріяки тримали під час I світової війни полонених вояків російської армії. Потім бараки вичистили та дали до розпорядження бувшим воякам Української галицької армії. Опинилися там дві українські військові частини. Одна, бригада полковника Антіна Вариводи, прийшла з території ЗУНР, тому що після боїв під Хировом були витіснені в Карпати і нарешті перейшла в Чехію.

Друга група прийшла після варшавського договору Пілсудський-Петлюра та після того як Галичину Захід віддав полякам. УГА не мала тоді де подітися – вона перейшла на радянську сторону та стала Червоною українською галицькою армією (ЧУГА). Однак Херсонська бригада, у якій служив мій батько та якою командував генерал Антін Кравс, не пішла ні до ЧУГА, ні до Петлюри, а військовим походом пішла через Карпати та здала зброю чехам.

Наші військові емігранти, десь 4000 чоловік, при сприянні чехів створили там школи, гімназії, театри й хори, таку маленьку республіку. як результат програної війни з Польщею. Лідером згаданого антипольського напрямку був президент ЗУНР Євген Петрушевич, він мав клич «З чортом проти Польщі!». Однак я ще ніде не написав про те, що антипольська політична лінія в нашій «республіці» призвела до виникнення радіанофільства. Між іншим, у нашій хаті мали місце дискусії: куди йти? Вертатися в Україну? Залишатися в Чехословаччині? Емігранти довго переконували одні одного, що ліше: польська неволя чи українізована Україна. Мав місце виразний поділ серед таборовиків. І от кількасот вояків УГА вирішило вернутися в Україну, бо там було щось наче українська держава, а насправді – НЕП і поверховна українізація. Ясна справа, радіанофільство серед військової еміграції було інше, ніж пізніше радіанофільство в Польщі. Радіанофільство в перші роки після краху ЗУНР було в цілій Галичині, навіть УНДО і газета «Діло» були радіанофільські, але це не був погляд стерований комунізмом і впливами радянської пропаганди.

Далі, ще ніде не написано, що вже тоді в Йозефові між бувшими офіцерами УГА були зорганізовані члени Української військової організації і що звідки виходили малі походи бойовників УВО через Карпати в Галичину, у Долиниціні, наприклад, мали місце

вбивства поляків, напади, підпали. Зрозуміло, що на хвилі радіанофільства УВО пхала в Україну також своїх людей цілком нерадіанофільської орієнтації...

– **Чому не став радіанофілом ваш батько?**

– До нашого дому кілька гарних років на початку 20-х років приходили деякі з тих, які вже вирішили їхати в Україну. І намовляли, але не мого батька, тільки мого найстаршого брата, щоб з ними їхав, тому що в Україні нове українське життя, а в Польщі є колонізація, в Польщу краще не їхати. Яка була в Україні українізація Сталін проказав уже по кількох роках.

– **Радянська Україна на початку 20-х років здавалася кращою від Галичини?**

– Галичина була під окупацією Польщі, там був терор, а на Великій Україні мав місце розвій української культури, шкільництва і всього іншого. Я маю добру пам'ять, тому пригадую, хоч мав з 6 років, як в нашій хаті рішили: ми не їдемо на радянську Україну.

– **Ваш батько воював проти Польщі, однак кінець кінцем вернувся до Польщі, докладніше – до Перемишля. Яке було його ставлення до польської держави, до польськості?**

– Батько як у Йозефові, так у Перемишлі ставився до всього польського дуже вороже, дуже гостро вороже. По-перше, не міг дістати жодної роботи, у хаті була біда; по-друге, що належала йому якась пенсія за 20-річну службу в австрійській армії. Поляки, що були в ній служили, діставали державні пенсії, а батько не дістав нічого.

У середині 20-х років у Перемишлі були різні українські інституції, був банк «Віра», був банк «Щадниця» і майже не існуючи банк «Міщанська каса», який знаходився в будинку, де містився Маслосоюз і де мешкав Загайкевич. На щастя, батько мав бухгалтерійський вишкіл і десь у 1927 чи в 1928 р. дістав працю в майже неіснуючій «Міщанській касі». Він розбудував її до того, що стала добре зорганізованою фінансовою установою, об'єднувала українців-добрих перемиських купців і промисловців.

– **І що ж: попри напружену працю батько мав час виховувати Вас у антипольському дусі?..**

– О так, він мав на це час, виховував мене в сильно антипольській спосіб, так сильно, що Ви навіть не можете собі уявити. Згадував Польщу найгіршими словами...

– **Чи те, що ви винесли з дому і з тодішніх українсько-польських стосунків у Перемишлі, впливало пізніше на Ваше думання про польську проблему в українській політиці?**

– Абсолютно так, абсолютно так, однак це не було виховання тільки мого батька, так було в усьому Йозефові. Там такі були всі концерти, усі декламації, які нам дітям давали, мені, моїм сестрам і братам. Я, маючи 7 років, декламував, наприклад, «Ми прилинемо на рідні села і міста, ми ярмо народу скинемо і матір здіймемо з хреста!». Мій брат на концерті в честь Шевченка декламував «Гонту в Умані». Ціле виховання в школі, у кожній школі в Йозефові було антипольське, по суті, удома не треба було цьому помагати.

– **Антипольська школа знаходилася в Чехословаччині, тобто далеко від реальної Польщі. А після приїзду до Польщі – батькова та шкільна наука пасували до того, що Ви застали і в чому зростали?**

– Я не цілком собі пригадую, але думаю, що вже після того, як ми вернулися до Перемишля, батько або хто інший сказав: тут не треба пискувати, бо ми під контролею. Дотеперішнє виховання і погляди треба було сильно стримувати. Моя родина пристосувалася до того, що застала в Польщі і в Перемишлі, але мені змінити своє думання після «виховання типу Йозефів» на «виховання типу Перемишль» було неможливо. Я почав ходити до засянської школи св. Миколая, але там виховували майже в повному лоялізмі – і я став шкільним бунтівником.

– **Перемишль був аж занадто лоялістичний?**

– Перемишльське українство не було лоялістичне, наші вчителі в гімназії були переважно добрі патріоти, хоч не всі. Вони нас вчили в іншій спосіб, бо не могли нас вчити так, як нас вчили в Юзефові, вони не могли виховувати нас прямо проти поляків, однак давали, так би мовити, сильні сигнали. Наприклад, як ми вчилися латині, то професор Поповський давав нам читати фрагменти про геройство римлян. І я добре пригадую собі, як ми «перекладали на наше» поставу Самсона. Отже це не був лоялізм, вони вчили нас мовчати, але хотіли, щоб ми були патріоти всередині і не говорили про це явно, аби не провокувати польської влади.

Коли мені було 15 років, на українській мові ми вчили вірш, де були слова «Нехай гнеться лоза, а ти, дубе, кріпись!». Учитель зробив дискусію на тему бути як лоза чи як дуб. І майже всі сказали: ми хочемо бути як дуб, але було двох, які сказали ні, лоза важніше, покірне теля дві корови ссе... А потім ми довідалися, що ці хлопці були донощиками польської поліції. Учитель не міг нічого говорити, бо Перемишльська

чоловіча гімназія була державною школою, але він нас виховував на стійких дубів, а не на гнучку лозу.

– **Яка була б доля українців в передвоєнній Польщі якби не напад III Райху на Польщу та її кінець як держави?**

– Українська політика в II Річпосполитій була двоторова. Одна легальна, яку провадило УНДО і друга, нелегальна та радикальна заразом, яку провадила ОУН, причому, як я думаю, на самій горі між цими середовищами було порозуміння – адже УНДО в легальний спосіб воювало за права українців в Польщі, а за те ж саме ОУН воювала з пістолею в руці. Євген Коновалець мав співпрацю з ундистами, як була пацифікація в 1930 р. в Галичині й польська влада при допомозі війська била українських селян, то відбувся протест членів польського парламенту-ундистів у Женеві в Лізі націй, а матеріали до нього дав їм Коновалець.

Другий приклад співпраці такий, що головою УНДО в той час був Дмитро Левицький, адвокат, багатий чоловік. Він мав дім в Берліні, який дав до послуг Коновальцеві, отож там містилося бюро ОУН. А як Коновальця не стало, у 1934 р. відбулася зміна політики УНДО. Левицького зняли, на його місце прийшов Василь Мудрий. Він сказав, що треба змінити політику щодо поляків з ворожості на нормалізацію. Ми, радикали, назвали це хрунівством, навіть усередині УНДО наступив розкол. Серед тих, що далі підтримували Левицького, був лідер перемиських ундистів Володимир Зайкевич. На його місце прийшов Навроцький, якого ми вважали за дурака і хруня.

– **Що ж, хруні, можливо, мали б довшу перспективу в передвоєнній Польщі?...**

Не думаю, тому що перспективу української нації в передвоєнній Польщі визначив договір 1934 р. Юзеф Пілсудський – Адольф Гітлер. Пакт про неагресію. Нині ніхто про це не говорить, але в договорі записано, що Німеччина й Польща будуть спільно воювати проти більшовизму та... українського націоналізму. Як поляки отримали від Гілера той договір, то зрозуміли, що можуть робити з українцями що завгодно. Треба також зрозуміти, що майбутній закладі українців у Польщі помагали німці, бо той договір дав Польщі вільну руку щодо українців не тільки в рамках тодішньої II Річпосполитої, але також – після розгрому Советського Союзу – на решті української етнографічної території.

Результат договору був, між іншим, такий, що Вільгельм Канаріс, шеф німецької розвідки, що спрацював з Коновальцем, сказав останньому: ми більше не можемо з вами співпрацювати на базі антипольської боротьби, бо Гітлер це заборонив. І додав:

ми можемо з вами співпрацювати далі тільки проти советів. Після смерті Коновальця були думки, він став жертвою німецької розвідки... Я думаю, що він нею став у інший спосіб: вона запхала його не туди, куди треба.

Другий український результат договору Пілсудський-Гітлер такий, що збудовано концентраційний табір Береза-Картузька, куди масово саджали українців. У такому контексті мало відбуватися здійснення концепції Василя Мудрого про нормалізацію українсько-польських стосунків. Тоді ми його проклинали... нормалізація означала ж концентраційний табір.

– **Чому в таких умовах здійснювався такий ненормальний курс української політики?**

– Мудрий та інші ундісти пішли на нормалізацію, щоб рятувати українців перед знищенням, адже українці в II Річпосполитій були призначені поляками на загибель. У 30-х роках ішла полонізаційна акція на Волині, ліквідація українського шкільництва та вчителства, знесення церков на Холмщині ітд. Українців чекала цілковита загибель, нам залишилося тоді 20-25 років, і знали про це ундісти з Мудрим на чолі, звідси й взялася нормалізація. Нормалізація, інакше кажучи, була сервілізмом, дехто називав це просто так: сраколизтво... Однак справа йшла набагато далі: хочеш жити і мати працю, хочеш бути членом суспільства, то зміни свою національність, зміни своє віросповідання, зміни місце проживання...

З перспективи майже 70 років я нині кажу: українцям у II РП також загрожувала смерть з голоду [здається, ця думка Є. Стахіва йшла в напрямку порівняння з Великим Голодом в Україні 1933 р. – Б.Г.], а щоб не вмирати з голоду, один по другому змінювали метрики та ставали ніким. Українське село бідніло, польські дідичі банкрутували, парцелювалися маєтки, але греко-католик не міг купити землі. Українські селяни не могли купити землі, щоб вижити самому та втримати свою родину, а в той сам час уряд Польщі почав масову польську колонізацію Волині. Мій підсумок ситуації та перспективи українців у II Річпосполитій такий: ще 25 років і нас нема.

– **Політика передвоєнної Польщі щодо українців уподібнювалася до передвоєнної політики III Райху щодо жидів?**

– У далекій перспективі можна робити таке порівняння, але зарано було б це робити щодо конкретної ситуації в 30-х роках XX ст., тому що тоді жиди в III Райху вже були призначені на фізичну ліквідацію, натомість поляки не планували призначити українців на фізичну загибелю, вони українців призначили на денаціоналізацію. Мала

відбутися поголовна полонізація. Конструкція цієї політики була видна неозброєним оком.

– **Чи, на Ваш погляд, політика передвоєнної Польщі щодо українців пямувала до тоталітаризму?**

– Пілсудський був диктатор, Польща була країною напівдиктаторською, ціла система пілсудщини була напівдиктатурою. Поляки тільки забороняли нам носити револьвери, але не заборонювали співати «Ще не вмерла Україна», не заборонювали робити свята Шевченка чи свято проголошення самостійності України 1 листопада.

– **Можна було співати «Ще не вмерла Україна» – при яких нагодах або в яких ситуаціях?**

– Непублічно, неприлюдно, напр., як ми в Перемишлі відзначали 1 листопада, то влада на це дозволяла, але імпреза мала відбуватися в спеціальний спосіб: у закритому приміщенні, за запрошеннями, хто був присутній, мусив мати запрошення. Там говорили про війну українсько-польську, там можна було співати «Ще не вмерла Україна».

– **А як українці йшли вулицею, то також могли співати цю пісню?**

– Тоді співали інші пісні... однак мені здається, що ви фальшиво підходите до справи. Як ви є ворог Польщі, то ваша справа, я не є ворог, я вважаю що ми мусимо з Польщею жити в згоді, бо як не будемо жити в згоді, то ми будемо служити росіянам. Історія була історією, а нині Україні потрібна є Польща, Польщі потрібна Україна.

– **Я не є антипольський і ви не є антипольські – я, однак, хочу зрозуміти передвоєнну Польщу. Наскільки та як польська передвоєнна політика щодо українців змінилася або не змінилася підчас окупації?**

– Закінчімо справи передвоєнні, коли була ендецька, украї антиукраїнська, по-фашистському антиукраїнська Польща і була Польща пілсудчиків. УНДО пішло на співпрацю з пілсудчиками, тому що вони своєю антиукраїнську в суті політику все-таки розкладали на довші роки, ніж ендеки, які планували вирішити українське питання набагато скоріше, прямо вже, у найближчі роки.

Треба пам'ятати і про те, що інакше ставилися до українців поляки в Варшаві, в Познані і Кракові, а інакше поляки в Перемишлі, Львові чи Станіславові. Я не знаю, як ставалися поляки до українців на Волині, але знаю, що там не було УНДО, навпаки – були полонофільські партії, і полонізація йшла набагато скоріше, ніж у Галичині.

Мушу додати одне: ендеки були шалені. Як я дивлюся на ендеків у Перемишлі, то через вулицю, де були Беляни, там жили ендеки, і коло них важко було спокійно пройти вулицею, так само на Кременець, де мешкали польські батяри чи просто

польська голота, настроєна ендеками найгірше антиукраїнськи. Натомість у моїм домі мешкали поляки неендеки, нормальні поляки, і ми могли мирно жити як друзі, дуже великі друзі.

– **Перед війною була велика напруга в українсько-польських стосунках, але підчас війни почалася відкрита боротьба польських підпільних політичних та мілітарних формувань проти українців. Це була стара політика з-перед війни в нових умовах чи це була нова політика у відповідь на нові умови створені окупацією?**

– Польська політика прореагувала на цілком нові умови, якими була німецька політика, адміністрація, діяльність гестапо. Прореагувала також на бажання німців за всяку ціну штовхати українців проти поляків.

– **В Армії крайовій, у склад якої мали б входити передвоєнні польські громадяни різних національностей, не було ані одного українського відділу. Чому?**

– Тут є вина українців, які про це зовсім не старалися. Німці перші відкрили українцям дорогу до різних формувань, наприклад у поліційних відділах використовували українців проти поляків. Відкрили також можливість політичної антипольської діяльності, хоч ундисти, які ще перед війною були за нормалізацією, далі старалися мати добрі контакти з поляками. Німці зорганізували Український центральний комітет, такий же сам зорганізували для поляків, але ці ундисти мали цілий час контакти з польською Головною опікунською радою. УНДО далі діяло сильно, була в той час між розумними таємна акція, щоб Василь Мудрий поїхав до Лондону і робив проанглійську лінію як агент польського парламенту.

– **Лондонський уряд хотів досягти порозуміння з українцями?**

– Лондонський уряд не хотів порозуміння з українцями, він далі трактував Галичину і Волинь інтегральною частиною Польщі. Це була засаднича причина неможливості домовитися, хоч відбувалися зустрічі та йшли розмови між представниками лондонського уряду та ОУН. Від 1944 р. переговори мала УГВР і все можна було узгодити, крім кордонів, які для поляків мали бути кордонами з-перед 1939 р.

– **Наслідком такого становища польської сторони було те, що ОУН була пронімецька?**

– ОУН була пронімецька, як існувала Польща Пілсудського, натомість ОУН перестала бути пронімецькою власне в умовах війни, тобто після того, як гітлерівці в 1941 р. розігнали створений нею український уряд у Львові, а 15 вересня 1941 р.

арештували 500 членів похідних груп в Києві, Дніпропетровську, Львові, студентів в Берліні, Відні і Празі. Існує ясна границя в орієнтації ОУН щодо німців: перед і після 15 вересня 1941 р. Пронімецьку політику ОУН замінила антинімецькою політикою.

– **Деякі польські історики й частина польських політичних сил підчас війни і дотепер не хочуть бачити перелому 15 вересня 1941 р. у політиці й стратегії ОУН. Вони переконують, що ОУН весь час була пронімецька. Чому частині польських істориків і політиків так залежить підтримувати погляд про пронімецькість ОУН?**

– Ви вжили слово «частина» і це добре, тому що треба цілий час говорити навіть не про частину, а про деякі елементи польської політики чи науки. А ті «деякі елементи» – це продовження старої ендеції. На мій погляд, вони є в меншості. У нас є такі самі, в Україні є більше таких «деяких». Багато в чому ми самі винні, бо донині наші хлопаки в Канаді, Америці і у Львові кажуть, що дивізія СС «Галичина» боювала за Україну. Я ставлю питання: за яку Україну? За німецьку колонію? Ми самі провокуємо погляди про нашу пронімецькість, яка є неправдива. Подивімся: на 40 мльн. українців існувала одна СС «Галичина», а на кілька мільйонів латишів припали 3 дивізії СС!!! Чи вони кричать, як галицькі дивізійники, що ми мали дивізію?! Росіяни також мали – скільки!!! – але вони взагалі не признаються, мовляв, ми нічого не мали. Отож між нами є дураки, які дуже допомагають ворогам України.

– **Після таких, а не інших українсько-польських відносин перед війною та в час війни мала місце акція «Вісла». Чи на акцію «Вісла» мала вплив передвоєнна і воєнна політика Польщі щодо українців чи це було нове явище в політиці польського уряду щодо українців?**

– Це справа не для дискусії: акція Вісла була роблена сталіністами, а не поляками. Тоді живим був Сталін і була акція, щоб при помочі НКВД та УБ зліквідувати УПА. Це зробила Москва, акція «Вісла» немає нічого спільного з польським народом, який був тоді окупований більшовиками. Чи це була польська влада? То була така сама «польська» влада, як в УРСР була «українська» влада. Треба дивитися глибоко: Сталін та Берут, крім акції «Вісла» робили в Польщі інші злочини, напр. нищення куркулів та колективізацію. Помагали їм українці у СРСР та поляки у підсовітській Польщі. А ми про це забуваємо. Ще трохи і будемо говорити, що це робили жиди.

– **Коли вже є Ваша пропозиція та позиція, аби аналізувати історичні явища глибоко, то як проаналізувати вбивства поляків на Волині та в Галичині 1943-1944 р.?**

– Я вже говорив про переговори проводу ОУН з проводом АК у 1943 р. у Львові. та польську пропозицію «угоди» типу: ми можемо співпрацювати, але Галичина і Волинь належать до Польщі... Керівництво волинської ОУН не зовсім погоджувало свої позиції з центральним проводом, були розходження, дуже сильні розходження, за нами може скриватися частина правди про причини вбивств на Волині. Микола Лебідь не підтримував розширення повстанської акції УПА і не хотів допустити щоб УПА була перекинена на територію Галичини. Є документальні докази, що Лебідь не відповідає за те, що діялося з поляками на Волині.

Я стою на засаді, що ми, українці, мусимо полякам говорити, що за волинську акцію відповідає польський лондонський уряд, тому що він стояв на позиції, що це не є українська, а польська територія. Тимчасом українська сторона вважала Україною землю до Сяну. У договорі Ріббентроп-Молотов Сян також став кордонною річкою і радянська Україна сягнула по Сян. Хтось може критикувати цей договір, однак він був після невеликих змін затверджений на мирних конференціях в Ялті та Потсдамі, а Рузвельт і Черчіл то не Адольф Гітлер.

– **І все ж маємо проблему лінії Керзона і Закерзоння...**

– Рада амбасадорів дала Галичину під тимчасовий контроль Польщі до 1923 р. Так само, як на мировій конференції в Парижі Керзон та Рада амбасадорів, так потім на конференціях у Ялті і Потсдамі Рузвельт, Черчіл та Сталін визнали, що українці мали право воювати за права для нашого народу на власній землі.

Перша акція ОУН була така, щоб поляки добровільно забралися з Волині. Маленька частина пішла геть, але більшість не хотіла. Українські формування почали їх силою виганяти, поляки чинили спротив і почалася, як б сказав відтверто, гайдамаччина, різня. Мала б мати місце збройна війна УПА проти АК, але вона набрала нелюдського, негуманного вигляду, що нас, українців, компрометує. Зовсім нас не компрометує те, що ми їх виганяли, тільки що ми використали тут негуманні методи.

– **При такому підході поляків не компрометує те, що нас виселяли в акції «Вісла»...**

– Акцію «Вісла» робив Сталін. Акція «Вісла» це є сталінська акція скінчити з УПА, тому що УПА в Польщі було сильніше, як в Україні. Поляки не могли собі дати з УПА ради. В Україні, коли НКВД сильніше прикрутило, Шухевич дав розказ, що припинити відкриту боротьбу. Тимчасом у Закерзонні вона успішно існувала далі. Отже Сталін сказав: нам треба знищити тих сукінсинів-закерзонців.

– **Ви сказали що винуватцем або співвинуватцем трагедії поляків на Волині був лондонський уряд. Однак є питання, чому ОУН пішла на цю провокацію або стала наче виконавцем шаленої політики лондонського уряду? Чи конечно треба було проти поляків воювати?**

– За гайдамаччину на Волині відповідає не центральний провід ОУН на чолі з Лебедем, а провід ОУН Волині, конкретно – Клим Савур. Слід додати, що не все робила УПА, що багато робили самі селяни незалежно від ОУН чи УПА, що то була, власне, коліївщина. Я думаю, що дішло до того, що ОУН та УПА не змогли стримати селянства. Я не надуже вірю в роботу самої УПА, бо там була завелика дисципліна, хоч напевно були також мародери. А решта – це стихійна робота селян, політична гайдамаччина. Надужиттям були тоді: стихійність селян та брак контролю над нею з боку ОУН і УПА.

Причому є ще один фактор: совітські партизанти на Волині. Вони відіграли велику роль у подіях стосовно поляків, вони воювали проти УПА, і мали «непорозуміння» з нашими селянами.

І наступна справа: після того, як українська порядкова поліція відмовилася від служби німцям та пішла в ліс, на Волині настала польська поліція. Це була дурість поляків, що погодилися робити для німців те, на що не дала згоди українська поліція. Разом з цим поляки масово пішли в загони совітської партизантки, коло 7000 акістів було в рядах червоних партизанів на Волині. Як німці, так червони партизани прийшли на Україну нас бити і в цьому помагали їм поляки.

– **Чому ОУН-Б не могла собі уявити поляків як національну меншість в майбутній українській державі?**

– Я зідний з вашою думкою, так, у політичній уяві волинського проводу ОУН поляки не містилися як майбутня національна меншість у майбутній українській державі.

– **Коли не було «польського місця» в голові проводу ОУН Волині, то значить, що не було також політичної програми, яка дала б полякам якесь нормальне місце в майбутній Україні...**

– Це добрий, дуже добрий погляд. Тоталітарна, монопартійна і націоналістична програма ОУН, яка була затверджена на II зборі в Кракові в 1941 р., була змінена на III надзвичайному зборі в серпні 1943 р. Чому вона була змінена? Тому що підпілля не в Галичині, а підпілля, яке поширилося на східній Україні, в її індустріальних центрах, між іншим на Донбасі чи в Дніпропетровську під впливом тамтешніх обставин та

постулатів почали вимагало в нас і в мене особисто викинути клич «Україна для українців!». І от III надзвичайний збір 1943 р. справді відкинув цей клич, і додав, що всі національності в Україні є рівні з українцями і будуть користуватися національними правами.

– **Так що ж, програма була гарна, але на Волині не зафункціонувала?..**

– Не встигла зафункціонувати, тому що III надзвичайний збір відбувся в Галичині а не на Волині та відбувся в серпні 1943 р., натомість убивства поляків почалися вже в червні 1943 р.

– **Трансформації в ставленні проводу ОУН бандерівської фракції до неукраїнських національностей це непогана справа, але чи після III великого збору Україна далі мала сягати по Ряшів?**

– Про Україну по Ряшів, я думаю, нема нічого записаного в жодному документі ОУН, але границя мала пролягати по лінії Керзона, подібно до границі радянської України. Я це кажу, хоч я є з Перемишля. І все-таки вважаю, що нині жоден українець не може починати війни з Польщею за те, що Україна не зачинається в Перемишлі. Ми мусимо визнати статус кво, як зробив цілий світ. Я кажу всім про Перемишль, але я кажу і про Лемківщину, за яку також уже не треба сперечатися. Перемишль подарував Польщі Сталін, тому що в 1939-1941 рр. границя УРСР була на Сяні, а не в Медиці. Я не розумію, що то була за причина, що СРСР віддав Польщі 60 км української території, але це була якась висока політична гра Сталіна.

– **Ви кажете, що також для ОУН лінія Керзона була важливіша від кордону України по Ряшів, про що часто забувають польські історики та антиукраїнські ідеологи. Однак, коли було так, як Ви кажете, то чому в Польщі по війні були створені ОУН і УПА та навіщо діяли вони тут аж по серпень 1947 р.?**

– Добре питання, добре питання. ОУН і УПА не воювали за прилучення території Закерзоння до України. Вони воювали в обороні українського населення, якого різною начали різні польські відділи.

– **Убивства цивільних українців тривали від лютого по липень 1945 р., потім масових вбивств українців майже не було, однак ОУН і УПА тривали в Польщі ще два роки, до 1947 р. Яка була цьому причина?**

– УГВР уважала, що українці мали право жити далі на своїй давній території, хоч вона була національно мішана. Однак коли Польща уклада договір про виселення, УПА боронила українців перед виселенням, яке замість добровільного ставало примусовим.

– **Навіть примусове переселення, тобто депортація, скінчилося в 1946 р., натомість УПА трималася ще рік довше.**

– Мені важко відповісти при причини цього стану, у мене про це ніхто досі не питався, і я сам про це ніколи не думав. Я зараз не маю на це відповіді, можу тільки сказати, що, мабуть, ОУН та УПА продовжували боротьбу тому, що вже не знали, як її закінчити, так би мовити, не було виходу з ситуації, яка заіснувала.

– **Як УГВР в 1944-1947 рр. займалася польською проблемою та проблемою українців у Польщі? Як знаю про Ваше «шмуглювання» Стемповського через кордон, але які є політичні документи УГВР з польського питання в II половині 40-х рр., тобто тоді, коли йшла боротьба на Закарпатті?**

– Якщо йдеться про політичні документи, а не про контакти і співпрацю з різними польськими середовищами на Заході, то, я думаю, що дещо є, але можу сказати, що політичних документів за цей період майже нема або їх дуже мало.

– **Чи Бандера перед війною, у час війни та по війні був антипольський?**

– Степан Бандера перед війною сидів у польській в'язниці, то можна сподіватися що тоді пропольський він не був. Під час війни сидів в німецькому концентраційному таборі, без жадних контактів зі світом. Після виходу на волю він перебував у Мюнхені й мав контакти зі світом тільки при допомозі окремих людей зі свого штабу. Отож говорити тоді про погляди самого Бандери не можна, це були погляди передавані тільки його людьми.

– **А чи ви самі мали будь-коли розмову з Бандерою з польського питання?**

– Ніколи, жодної. Був, однак, такий час, коли мій брат Володимир (хоч був бандерівцем, а потім членом УГВР) мав контакти з Новаком-Єзьоранським з польської редакції Радіо «Вільна Європа». І мав контакти з Бандерою. Я думаю, що в той час Бандера зрозумів, що треба забути те, що було з поляками, бо важніший є Світовий Союз з більшовиками, ніж Польща з поляками. Зміна поглядів Бандери, і не тільки його, щодо польського питання доки він жив видна була також у еміграційних виданнях контрольованих бандерівцями. Я про це ніколи не думав, але нині здається мені, що Степан Бандера по війні змінив свою думку щодо поляків.

– **Дякую за розмову.**

Текст розмови неавторизований.

Розмовляв Богдан Гук